

Henryk Sienkiewicz.

Dr. Leopold Lenard.

Ko sem našel v časnikih novico, da je preminul Henryk Sienkiewicz, se nisem začudil. Zdelo se mi je nekaj tako naravnega, kakor da bi se moralo zgoditi samo po sebi. Čisto naravno je, da hočemo, naj bo umetnikovo življenje nekako v soglasju z njegovim delom. Kakor je v resnični poeziji vse umerjeno, vsak poudarek, vsaka beseda na svojem mestu, vse misli zbrane v koncentrično točko, a zaključek tam, kjer je izpet zadnji ritem, tako nekako si predstavljamo, da mora biti tudi umetnikovo življenje.

Sienkiewicz je izpel pesen svojega življenja; zato je umrl.

Časopisje je prinašalo poročila o Sienkiewiczu, in pričel se je prepir o njem in o njegovi umetnosti. Ali je bil katoličan ali prostozidar, konservativec ali demokrat; sprožilo se je celo vprašanje, ali je bil v resnici umetnik ali ne, pričeli so razmotrivati, katero je njegovo najboljšo delo, kaj je pravzaprav vodilna misel njegove umetnosti. Kdor je čital celo vrsto takih nekrologov, poročil, člankov in podlistkov po raznih listih, je moral priti slednjič do prepričanja, da je bil Sienkiewicz človek zelo srednje vrste, kajti samo vsakdanje kramarsko blago obračamo tako na lice in narobe in se zanj prepiramo s kramarjem.

In vendar je Sienkiewicz izvojeval veliko zmag, podvrgel si je svet. On ni pisal brošur na čast Afroditi, da jih potniki čitajo v kupejih, ni sestavljal povesti o groficah-beračicah, da razgrevajo mlado domišljijo v podstrešnih sobicah; podvrgel si je svet z notranjo silo svojega genija, torej je moral biti umetnik.

In kaj je bilo jedro njegove umetnosti, s katere točke ga moramo presojati, da ga razumemo?

Rekel sem, da vlada med umetnikovim življenjem in delovanjem njegovega duha neka harmonija; kakor spoznam iz zadnjega refraina pesmi njeno misel, tako uganem iz zaključka umetnikovega življenja njegovo posebnost.

Sienkiewicz je umrl ravno v trenutku, ko je Poljska v vidnih obrisih vstajala iz groba. Kar je kot prerok napovedoval celo življenje, je pričelo dobivati znake resničnosti. Prerok je nepotreben, ko pride resnica; Janez Krstnik je pokazal na Kristusa in se je umaknil v puščavo. Prikazovati se je pričela Poljska, hrepenenje je ugašalo in prerok je odšel.

Sienkiewicz je bil pesnik in prerok (kajti vsak pesnik je prerok obenem in obratno) poljskega nacionalizma, a ker je vsak nacionalizem mednarodni, je bil pesnik in prerok nacionalizma sploh.

Nacionalizem je mednarodna, svetovna ideja, katero je mogoče obravnavati od raznih strani. Učenjak jo obdeluje po učenjaško, pesnik po pesniško, politik se zanjo trudi s političnimi sredstvi.

Sienkiewicz je bil pesnik in prerok poljskega nacionalizma, poljske nacionalistične ideje. Ako hočemo razumeti njegovo tendenco, si moramo najprej ogledati njegovo idejo samo. Beseda »natio« v srednjeveškem pomenu, kakor je bila sprejeta tudi v cerkveno-politično terminologijo, je državno urejen narod, a »gens« je narod v sedanjem slovenskem pomenu, kot etnološka skupina ljudi. V srednjem veku in še daleč v nove čase je strogo veljala ta razlika, dandanes velja ta terminologija še na Madžarskem, kjer razlikujejo med »Nation« (državni narod) in »Nationalität« (kot jezikovna skupina). Tudi hrvaški pravaši operirajo vedno s tem pojmovanjem; s tega stališča biva na Hrvaškem samo hrvaški narod, na Madžarskem samo madžarski, pač pa se nahajajo v obeh državah tudi ljudje, ki govorijo druge jezike. Tudi v poljskem splošnem pojmovanju se je v znatni meri obdržala ta terminologija. Poljak je, kdor prebiva na ozemlju nekdanje poljske države, pa naj govori litvinsko ali rusinsko. Večkrat mi je rekel kdo, ki je govoril poljsko: »Jaz sem Litvin«. Ko sem ga začudeno vprašal, če res ni Poljak, mi je odgovoril: »Seveda sem Poljak, pa z Litve, toda jaz nisem Litvoman«. Litvomanija je namreč stremljenje po litevski narodnosti. Narodno vprašanje v našem etnološkem in jezikovnem pomenu Poljak težko razume.

Nacionalist je torej človek, ki se peča z vprašanjem nacije, to je državnim narodom, in z raznimi pojavi, ki prispevajo k državnosti.

Nacionalist je nekaj čisto drugega kot narodnjak. Narodnjak preiskuje pojave naroda, njegov jezik, življenje, šege itd., in se v javnem življenju poteguje za to, da bi se te posebnosti ohranile. Nacionalist se peča z lastnostmi in pojavi naroda samo toliko, v kolikor prispevajo k razvoju nacije. Tudi nacija in država ni isto, kajti »natio« lahko obstoji, tudi ako je izgubila državnost.

Sienkiewicz je bil poljski nacionalist, umetnik, pesnik in prerok nacionalizma. Naslikal je mogočo sliko poljske nacije v njeni preteklosti in iz te njene preteklosti prerokoval njeno prihodnost.

Kritiki se sedaj prepirajo, katero je glavno Sienkiewiczovo delo in v katerem spisu je osredotočil idejno vsebino svojega umetniškega delovanja? Na Angleškem in v Ameriki je najbolj znano in najbolj čislano njegovo delo »Quo vadis«, in Amerikanec bi odgovoril brez pomisleka, da je to njegov chef d'oeuvre. Toda temu ni tako. Samo radi svojega mednarodnega okvira je ta spis tujim državljanom bolj pristopen in raditega bolje znan.

Drugi kritiki so rekli, da v Sienkiewiczovem umetniškem delovanju ni enotne misli. Obravnaval je različne predmete, ki niso bili med sabo v idejni zvezi. A tudi to ni resnično. Sienkiewiczova ideja je poljska državna misel.

Poljske v sedanosti ni, torej jo je treba poiskati v preteklosti. Sienkiewicz si je izbral Poljsko, ko je bila še na vrhuncu svoje moči in slave, a se je že bližala robu propadanja. Napisal je svojo slavno trilogijo, ki je središče in žarišče njegovega umetniškega delovanja. Vsi drugi njegovi spisi, kar jih je napisal preje in pozneje, se logično razkladajo okrog trilogije in jih je treba umevati iz nje.

Kot deček sem čital slovenski prevod njegovega »Z ognjem in mečem« in spominjam se dobro, da so mi takrat že vstajali razni pomisleki. V povesti se mi je zdelo nekaj pomanjkljivega in nepopolnega; zdelo se mi je, da pisatelj proži celo vrsto vprašanj, na katera ne daje odgovora, da predstavlja Poljsko nepopolno in enostransko. Ne dotakne se vprašanja vzrokov, ki so povzročili požar in potop poljske kraljevine; na eni strani so sami zločinci in uporniki, na drugi sami občudovanja vredni junaki.

Rekli so, da je ta tendenca zarisana tako markantno iz praktičnih ozirov. Pisatelj da je hotel popularizirati med ljudstvom poljsko idejo, kar se mu je tudi posrečilo v polni meri. Njegova trilogija da je torej tendenčen roman v vulgarnem pomenu. Kar trpi pri tem umetnost, se mora pripisati v dobro dobremu namenu umetnikovemu. — Toda s to sodbo ponižujemo Sienkiewicza in mu delamo krivico, kajti njegova trilogija nikakor ni navadno tendenčno delo. V pisateljevem spisu ne smemo iskati, česar on ni hotel napisati. Sienkiewicz ni imel namena, v obliki velike povesti napisati zgodovinsko razpravo o nekdanji Poljski. Hotel je samo v zgodovinski sliki predstaviti silo in moč poljske državne misli.

Spominjam se, da sem kot deček to namišljeno pomanjkljivost občutil najživeje v nekem odstavku povesti »Z ognjem in mečem«, kjer govore kozaki z Jeremo Višnjoveckim ter mu tožijo, kak nered vlada v Poljski: šlahhta zatira ljudstvo in nikjer ni pravice. Jerema pa samo zamahne z roko in ne odgovori drugega, kakor da je Poljska njihova skupna mati. — Državna misel ni stvar, o kateri bi se dalo debatirati in zanjo trgovati. Ako si zanjo, moraš zanjo žrtvovati vse, ako nisi zanjo, te čaka kol ali vislice. Država je nekaj mogočnega, ogromnega, premaža stoletja in tisočletja, si podvrže mnogo narodov, milijoni gredo zanjo v smrt, v muke, se podvržejo trpljenju, pomanjkanju. Država je takorekoč nesmrtna, kajti tudi ako izgubi svojo politično moč, državna misel ostane v srcih naroda, živi še cela stoletja in navdušuje narod k najbolj junaškemu činom. To moč, silo, pomen državne misli, predstavlja velika Sienkiewiczova trilogija: »Z ognjem in mečem«, »Gospod Włodzieński« in »Potop«.

Pisatelj se je pa še globlje potopil v svoj predmet. Veliki duhovi hrepene neprenehoma nazaj v deželo pravljič in sanj, v kraj zibelke človeške kulture, v stari, klasični svet. Umetniku in mislecu se odpirajo tam novi horizonti, najde paralele svojim idejam in nazorom ali celo ključ k rešitvi raznih vprašanj. Montesquieu je napisal svoje delo »L' esprit des lois« in je takoj potem iskal paralele v klasičnem svetu ter je zasnoval razpravo »O vzrokih nastanka rimske države in njenega propada«. Sienkiewicz je predstavil poljsko državno idejo v svoji trilogiji, potem se je pa ozrl nazaj v klasični svet ter pogledal, kako je bilo v tem oziru v nekdanjih tako eminentno nacionalističnih državah. Iz tega je nastalo njegovo delo: »Quo vadis«. Kakor pri trilogiji si je tudi tukaj izbral dobo, ko je rimska država stala na višini svoje moči, bleska in sijaja, a pred njo zeva prepad. Mogočni kolos je vznemirjen, dvoje mladih svežih sil se dviga proti njemu in mu pričinja izkopavati tla: fizična sila barbarskih severnih narodov in duševna sila mladega krščanstva. Tudi tukaj se očita Sienkiewicz, da ni predstavil krščanstva v polni razsvetljavi. Drugi zopet ga hvalijo, da je napisal krščanski roman, drugo »Fabiolo«. Eno in drugo je krivično. Sienkiewicz je hotel predstaviti sliko rimske nacionalistične državne ideje, poleg tega pa je v perspektivi sive starodavnosti pokazal neko drugo idejo, ki je postala eden glavnih faktorjev pri ustanovitvi modernih evropskih držav. V razmerju sužnja Ursina do kneginje Lidije je predstavil takorekoč začetek ideje, katero je Nemec imenoval

»Heerbannstreue« in iz katere se je razvil srednjeveški fevdalizem.

Iz starih časov se je obrnil Sienkiewicz zopet k današnjim dnevom. Podlaga državi je rodbina, in v romanu: »Rodbina Polanieckih« se je dotaknil rodbinskega življenja. V psihološki studiji: »Brez dogme« je pokazal Sienkiewicz moč državne ideje na človeško ideologijo. Za predmet si je vzel človeka, ki je popolnoma anacionalen. Ne pozna nobene države, nima v srcu nobene državne misli, je popolnoma brezнародen. Ta človek je slučajno premožen, izobražen, tudi ne brez duševnih vrlin. Toda vkljub temu je popolnoma brezploden, ne more izkoristiti svojih zmožnosti, nima nobene prijetnosti od svojega premoženja, je nestalen v svojem življenju in v svoji ljubezni. Hvala Bogu, da so junaki »Brez dogme«, vsaj tako konsekvantno načrtani, kakršni je Sienkiewicz Ploševski, v resničnem življenju nemogoči.

V »Križarjih« nam je predstavil Sienkiewicz boj dveh državnih misli: poljske in nemške. V »Na polju slave« se je v sliki poljskega kralja Sobieskega in njegove vojske, ki hiti v boj zoper Turke na pomoč Dunaju, dotaknil značilnega pojava Poljaka in poljskega naroda, ki se rad navduši za oddaljena, idealna stremjenja in zanje zanemarljivo svoje lastne koristi.

Začetkom svojega pisateljskega delovanja in preden se je lotil znane trilogije, je obdelaval Sienkiewicz v drobnih črticah in majhnih povestih razne predmete, ki so več ali manj v zvezi z nacionalnim vprašanjem. V »Črtici z ogljem« je predstavil moč občinskega pisarja nad revnim in neizobraženim prebivalstvom, pokazal slabe razmere poljske občine in se dotaknil razmerja občinskega predstojništva do prebivalstva. V drugih črticah je obravnaval za narod tako pereče izseljeniško vprašanje.

Sienkiewicz je tudi mnogo potoval in je pisal zanimiva »Pisma s pota«. Zanimala sta ga zlasti dva dela sveta: Afrika in Amerika. V Afriki se je bavil z vprašanjem suženjstva, ki je bilo nekdanj in je v izpremenjeni obliki tudi sedaj tako važno za osnovo držav. V Ameriki je pa videl, kako se ustanovljajo in bohotno razvijajo moderne države, ter je proučeval njihovo podlago.

Sienkiewicz, Paderewski in Modrzejewska — ti trije največji istodobni umetniki, eden v slovstvu,

drugi v glasbi, tretja v gledališki umetnosti — so bili vsi napol Amerikanci; v Ameriki so preživeli znaten del svojega življenja, v Ameriki želi največ slave, v Ameriki si pridobili premoženja in ustanovili domačije; a vendar so vsi trije bili s celo dušo Poljaki, srce jih je vedno vleklo v Krakov, kamor so pošiljali znaten del plodov svojega uma.

Zadnje večje delo Sienkiewiczovo je povest: »V pustinji in puščavi«. Tudi ta povest je v tesni zvezi z njegovim nacionalističnim mišljenjem, je njega logičen zaključek: Na Poljskem se je začutila pomlad. Ni še bilo mogoče razsoditi, odkod prihaja in kam veje, toda pomladni dih je bil v ozračju. Mladini je zavalovila kri, pričela se je organizirati, eden izmed pojavov njene organizacije je bila ustanovitev Skautov. Konopnicka je napisala zanje himno, Sienkiewicz pa jim je napisal povest, da se ob njej vzgajajo. »V pustinji in puščavi« je brez dvoma ena najboljših povesti izmed tistih, ki imajo namen, buditi v mladini viteškega in vojaškega duha ter jo vzgajati za nacionalistični program.

Odkar sem zvedel za Sienkiewiczovo smrt, mi velikokrat stopi v spomin blagi poljski genij. V domišljiji si slikam v takih trenutkih prizor, ko sem zadnjič sedel v njegovi družbi: široka ulica živahnega mesta Varšave, ne veliko, a izredno okusno urejeno stanovanje, prijazna gospa, polna one nežnosti in elegance, ki je Poljakinji prirojena, veliki poljski umetnik, ki sedi poleg mene, pripoveduje in me živahno izprašuje o Slovencih in o naših razmerah.

Žalibog sem pa takoj občutil, da vlada med nama nekaj tujega. Poljak je vsak predvsem poljski nacionalist in naše razbite socialne razmere ter naša malenkostna narodna vprašanja so njegovemu srcu tuja in malo razumljiva. Obratno je pa tudi nam težko razumeti velika poljska nacionalna stremjenja. Ločila sva se in šla na razna pota. V zadnjih časih sem večkrat bral v časnikih kakšno opazko o Sienkiewicz in sem se nasmehnil, kadar so časnikarji ugibali, kaj misli in hoče veliki umetnik.

Sedaj si umrl, Henryk Sienkiewicz, umrl pod bleskom zarje, katero si napovedoval, a jaz živim in korakam v mraku!